

УДК 330.101

І.А.ОСТРОВСЬКИЙ, канд. екон. наук

Харківська національна академія міського господарства

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Досліджуються підходи до визначення сутності й особливостей модернізації економічного простору регіонів України.

Исследуются подходы к определению сущности и особенностей модернизации экономического пространства регионов Украины.

We investigate approaches to determining the nature and characteristics of the economic modernization of the space regions of Ukraine.

Ключові слова: економічний простір, екстенсивна та інтенсивна моделі модернізації, інституціональна структура регіонів, регіональна матриця.

Визначення регіональних економічних систем як об'єкту дослідження потребує більш ретельного розгляду сутності та особливостей модернізації регіонів України.

Ключові проблеми регіонального розвитку детально проаналізовані в роботах П. Т. Бубенка, А. А. Гриценка, Б. М. Данилишина, Е. М. Лібанової, В. П. Решетило [1-5] та інших дослідників. Як завжди, проблеми регіональної дійсності загострені в періодичних виданнях. Стало очевидним те, що післякризове реформування має спиратися на сучасне теоретичне підґрунття, зокрема на прикладання модернізаційної та просторової парадигм до аналізу проблем розвитку регіонів. Тому аналіз старих і виявлення нових суперечностей набуває подальшого сенсу. Але вивчення протилежних поглядів і узагальнення підходів дозволяють зробити деякі важливі висновки.

Метою даної статті є аналіз сутності та особливостей феномену модернізації економічного простору регіонів України.

Структурні зміни як складова перетворення економічного простору регіонів відбуваються за допомогою модернізаційних процесів. Сучасне трактування модернізації дозволяє визначити її як особливу стадію в розвитку людства, яка характеризується переходом від традиційної цивілізації до ліберальної, від суспільства, націленого на відтворення на основі деякого статичного ідеалу, до суспільства, що розглядає підвищення ефективності форм діяльності, розвиток здібностей особистості до власного саморозвитку як основу суспільної динаміки.

Модернізація економічного простору в сучасний період є однією з найбільш актуальних і дискусійних тем регіональної науки. В умовах системних перетворень основ вітчизняної економіки необхідно визначи-

ти напрямки, типи й особливостей розвитку українських регіонів. У цьому зв'язку сьогодні приділяється значна увага перетворенню економічного простору та його адаптації до загальносвітових тенденцій для забезпечення конкурентоспроможності з метою протистояння глобальним загрозам і викликам ХХІ століття.

До числа причин, що обумовлюють потребу в модернізації економічного простору регіонів, необхідно віднести зростаючу міжнародну конкуренцію. Позиції та роль України у світовому господарстві визначаються здатністю економічного простору регіонів адаптуватися до умов господарювання. Тому розвиток повинен спиратися на моделювання майбутнього та підпорядкування сучасних трендів тим факторам і процесам, які повинні домінувати в середньостроковій і довгостроковій перспективі з позиції інтересів регіону та України в цілому. Регіональний розвиток має бути орієнтований на майбутні геополітичні умови, тобто мова йде про стратегічну адаптацію, що досягається за допомогою модернізації економічного простору регіонів.

Наприклад, старопромислова і енерговитратна орієнтація ряду регіонів призвела до деформації економічної структури, нездатності ефективного функціонування господарського механізму при сучасній тенденції до підвищення глибини переробки сировини та високої енергоефективності. Моноспеціалізація регіонів у разі зміни ринкової кон'юнктури або виснаження ключового фактора виробництва, що зумовив спеціалізацію, призводить до так званого «вимирання» територій.

Загалом до основних внутрішніх диспропорцій розвитку та системних проблем, накопичених за останні роки в Україні та її окремих регіонах, слід віднести:

1. Значний знос основного капіталу практично у всіх галузях економіки. Наприклад, рівень зносу об'єктів житлово-комунального господарства, найбільш болючої сфери місцевої економіки, становить понад 60%. Майже 11%, теплових мереж перебувають у ветхому та аварійному стані. Обсяги втрат питної води на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства у містах України перевищує 30% від поданої в систему води. Близько четвертої частини водопровідних очисних споруд і кожна п'ята насосна станція (у вартісному виразі) відпрацювали нормативний термін амортизації. Фактично амортизовано половину насосних агрегатів, з яких 40% потребує заміни. В аварійному стані знаходяться понад 35% водопровідних і 31% каналізаційних мереж [6].

2. Превалювання сировинних матеріало- і трудовитратних галузей третього та четвертого технологічних укладів, що формує неконкурентоспроможну економіку, орієнтовану на сировинні зовнішні ринки збу-

ту; більшість власників металургійних комбінатів, попри високі прибутки, так і не здійснили заходів із модернізації виробництва; значна частина прибутків металургії осідає в офшорних зонах, і будь-якої модернізації металургійної промисловості практично не відбулося (виняток – тільки Алчевський меткомбінат); навіть із відновленням світового попиту на метал продукція національного виробника не може конкурувати з китайською і турецькою, оскільки в цих країнах відбулась модернізація виробництва і значно підвищилась якість продукції.

3. Не адекватну реаліям сьогодення податкову політику, яка обмежує розвиток виробничих секторів з високою часткою доданої вартості та стимулює розвиток сировинних галузей і сфери послуг, створює умови для застосування схем мінімізації податкових зобов'язань;

4. Неефективну систему бюджетних пріоритетів і бюджетної підтримки реального сектора економіки, що стимулює «продання» коштів, а не їх ефективне використання.

5. Фіскальне та грошово-кредитне стимулювання формування споживацької моделі розвитку економіки, внаслідок чого підприємства змушені шукати фінансові ресурси для розвитку на зовнішньому ринку або акумулюючи ресурси за допомогою тіньових схем і вивезення капіталу.

Таким чином, причиною модернізації економічного простору регіонів служить потреба у зміні умов господарювання на тлі глобалізації. Більш того, глобалізація вже породжує тезу про те, що ресурси глобального значення можуть не бути національним багатством.

Другим аргументом на користь модернізації економічного простору регіонів необхідно вважати міжрегіональну конкуренцію. Регіон є частиною держави, розвиток якої базується на розстановці стратегічних пріоритетів, досягнення яких дозволить забезпечити довгострокові стійкі конкурентні переваги в національній системі господарювання. Ця проблема кореспондує з питанням формування єдиного простору держави, розвиток якого спирається на регіони-локомотиви модернізації, які є двигуном прогресу.

Сучасні умови висувають нові вимоги до діяльності органів державного управління та диктують потребу в осмисленні модернізаційних процесів. Регіональні системи знаходяться в стані перетворення, що вимагає, в свою чергу, пошук нових парадигм, адекватних сучасним умовам. Нова методологія дослідження регіональних соціально-економічних процесів покликана дати цілісне уявлення про закономірності та істотні зв'язки в розвитку соціально-економічних процесів, що детермінують характер і ефект від їх реалізації.

Ураховуючи всю важливість модернізації регіональних економічних систем, слід зазначити, що дані процеси повинні ґрунтуватися на реалізації правових, економічних, соціальних, культурно-моральних основ суспільства.

Провідну роль у перетворенні економічного простору нашої держави відіграє такий вид просторових утворень, як регіони-локомотиви. Модернізація приводить до додання регіонам даного типу нових властивостей на основі зміни форм і методів господарювання з використанням нових виробничо-технологічних засобів і прийомів, які трансформують відносини в соціально-економічній та природних сферах, що приводить до виявлення нових методологічних підстав і практичних рішень в даній галузі знань. Особливості сучасного історичного періоду виключають використання стандартних підходів до управління регіонами даного типу.

Багатоаспектність теорії модернізації та її прикладання до проблем розвитку економіки регіонів дозволяє зробити висновок, що в сучасній літературі теорії розвитку розглядаються як окремі випадки модернізаційної концепції.

Теорії модернізації диференційовані з огляду на те, що вони розвиваються під впливом різних суміжних дисциплін, що вивчають специфічні прояви в розвитку регіонів. В даний час формування нових наукових напрямів будується на синтезі наявних наукових знань з різних галузей. Стирання міждисциплінарних кордонів диктує необхідність використання класифікаційних ознак, які мають агрегований початок, що дозволяє концептуально осмислити сучасні просторові тенденції. На основі подібного інтегрального критерію дедуктивно можна виділити цивілізаційний критерій, що формує тривимірну типологію теорій модернізації.

1. Перша група теорій, що увібрала в себе урбаністичні та географічні теоретичні конструкції, представляється значущою, оскільки розкриває проблеми розміщення продуктивних сил, ендегенних детермінант модернізації. Все більшого значення набувають геотеорії, що підкреслюють роль інтеграції і забезпечення конкурентоспроможних регіональних умов господарювання в глобалізаційних умовах.

2. Друга група теорій модернізації економіки регіонів відображає характер і стадійність модернізації, її цільові орієнтири і пріоритети. Вона представлена політичними і геополітичними теоретичними конструкціями. До числа геополітичних теорій, які закликають до зосередження зусиль на вивченні взаємодії людини з природним середовищем в локальних місцевостях, відносять теорії соціальної стратифікації, конвергенції, технологічних революцій і т.д.

3. Третя група теорій модернізації – соціоприродні (антропоекологічні) теоретичні конструкції, що дозволяють розглядати модернізаційні процеси в контексті коеволюції суспільства і природи. В даний час активне поширення набувають біофілософія, екософія, концепція біоцентризму.

Необхідно відзначити, що модернізація як процес проявляється лише в періодах, для яких характерна наявність зовнішнього управління, починаючи з періоду виникнення інституту влади. Є підстава думати, що даний процес вимагає досить сильного зовнішнього (екзогенного) впливу на систему, що особливо яскраво проявляється в період аграрної реформи і формування територіально-виробничих комплексів. У міру розвитку території і характеру освоєння зростає і роль джерела впливу. Якщо на початковому етапі в якості ключового джерела впливу виступали прилеглі території (регіональний рівень), то надалі роль такого приймає на себе центр. Виходячи з цього, слід вважати, що двигуном сучасної хвилі модернізації буде світова спільнота.

На основі вивчення історії розвитку території виділяють етапи формування і становлення її економічного простору. Періоди розвитку території можна співвіднести і укрупнити в декілька «хвиль» модернізації, використовуючи екзогенні фактори.

Перша хвиля модернізації пов'язана з географічними відкриттями і включає в себе фізичне освоєння території, а також період подальшого розширення зони освоєння. Цей відрізок часу характеризується виникненням інституту влади і подальшої колонізації. Він може бути охарактеризований як період оперативного управління, тобто управління, націленого на забезпечення простого відтворення і часткове вирішення тактичних завдань, таких як забезпечення обороноздатності. У зазначений період роль території полягала у формуванні додаткового обсягу товарів, що беруть участь у торговому обігу.

Друга хвиля модернізації включає в себе періоди ремісничо-господарського та аграрного освоєння і характеризується тактичним характером управління територією, коли вектор розвитку був спрямований на досягнення короткострокових і середньострокових ефектів від розширеного відтворення і рішення внутрішньополітичних завдань, таких як зняття соціальної напруженості.

Третя хвиля включає в себе період індустріального освоєння, який являє собою етап стратегічного управління, в якому роль регіону досягає національних масштабів і полягає в забезпеченні можливості довгострокового здійснення розширеного відтворення. Дану хвилю можна позначити як індустріальну.

Четверта хвиля модернізації, що протікає в даний час, включає в себе період постіндустріального освоєння і за свою основу бере світогляд про першорядності культурно-моральних основ суспільства. Саме в рамках цієї течії формувалося відторгнення домінуючого технократичного шляху розвитку, заснованого на «суспільстві споживання», пріоритеті розвитку матеріальних потреб на шкоду духовним. Прийшов час розширення і включення соціокультурних аспектів у концепції розвитку.

Визначають ендогенні та екзогенні фактори структурних змін як підсистем модернізації економічного простору. Ендогенні чинники обумовлюють сам факт існування регіону, а також його тип. Однак характер і інтенсивність модернізації визначаються екзогенними факторами. Періодизація ж дозволяє виділити якийсь «архетип» – прообраз, або первинну форму регіону. Виявлення матриці, що формує «архетип» регіону, вимагає ідентифікації загальних закономірностей на основі генезису і розвитку індивідуальних просторів регіонів. Господарська діяльність людини, як правило, веде до різноманітних модифікацій вихідного природного інваріанта і посилює внутрішнє локальне різноманіття регіонів, що виступає в якості «вторинних» властивостей по відношенню до регіональної матриці.

Для визначення причин відмінностей регіональної динаміки необхідно дослідження змін у розмежуванні просторів регіону (районуванні), зокрема геосистем. Нерівномірний розподіл об'єктів та їх систем, а також мереж, каркасів, структур, центрів, полів, кластерів пов'язане з просторовою і тимчасовою мінливістю, що можна позначити терміном «просторова диференціація».

Просторова диференціація – результат більш-менш тривалих історичних процесів, і рішення регіональних проблем неминуче пов'язане з дослідженням походження, формування, будови і розвитку систем, що вимагає дослідження питань просторової взаємодії з урахуванням часового чинника. Таким чином, існує регіональна матриця, що забезпечує сам факт існування регіону з позиції історико-генетичного і геосистемного підходів.

Власний простір регіону більш стійкий до зовнішнього впливу, і оцінка ступеня його трансформування не може ґрунтуватися на тих же критеріях, які прийнятні для морфологічних частин. Проте характер змін найбільш яскраво проявляється в просторово-динамічних співвідношеннях модифікацій його морфологічних підрозділів, інакше кажучи, – в зміні його морфологічної структури.

Модернізаційна і просторова парадигми вносять корективи у трактування теорії сталого розвитку, яка є пріоритетною для регіонів. Біль-

шою мірою теорія сталого розвитку еволюціонує в напрямку забезпечення гармонії між двома світами – світом людини і навколишнім світом. Глобальні проблеми мають системний характер, є масштабними, складно побудованими та взаємопов'язаними і відображають властивості багатозаровності та ієрархічності простору.

Отже, дослідження якості інституціонального середовища в регіоні стосується з'ясування ступеня відповідності інститутів соціально-економічному становищу регіону, визначення характеру впливу, який інститути здійснюють на регіональний розвиток, оцінки якості виконання інститутами властивих їм функцій на даній території, а також визначення, наскільки зміст інститутів, що діють у регіоні, відповідає внутрішнім властивостям змістової визначеності самого інституту. Проблема модернізації діючих інститутів є актуальною для кожного регіону України. У вирішенні цього питання провідна роль має належати державі, прерогативою якої залишається розробка політики сталого економічного зростання, яка збалансовуватиме інституційні, економічні, соціальні й екологічні аспекти розвитку.

1. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку / П.Т. Бубенко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.

2. Данилишин Б. В очікуванні кризи / Б. Данилишин // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 34. – С. 3.

3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А.А. Грищенко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.

4. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка, 2012. – №1. – С. 5-22.

5. Решетило В.П. Синергия становления и развития региональных экономических систем: монография / В.П. Решетило; Харк. нац. акад. город. хоз-ва. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 218 с.

6. Череп В. Реформа середовища, в якому живемо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/faces/45ba093435068/view>.

Отримано 24.10.2012

УДК 330.101

О.А.ШЕКШУЄВ

Харківська національна академія міського господарства

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Досліджуються інституціональні аспекти державної політики соціально-економічного розвитку регіонів і визначаються шляхи її подальшої модернізації.

Исследуются институциональные аспекты государственной политики социально-экономического развития регионов Украины и определяются пути её дальнейшей модернизации.